

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยประเมินผลหลักสูตรฯ ครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงสำรวจ มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อประเมินการใช้หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสหวิทยาการเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น 2) เพื่อศึกษาหาแนวทางในการพัฒนาและปรับปรุงการจัดการเรียนการสอนหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสหวิทยาการเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น หลักสูตรใหม่ พุทธศักราช 2549 แบบของการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงสำรวจ ใช้วิธีวิจัยเชิงปริมาณโดยใช้รูปแบบการประเมินผลหลักสูตรตามแบบจำลองของชิป (CIPP Model) มาปรับใช้ เก็บรวบรวมข้อมูลทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ จากประชากรทั้งสิ้น 552 คน ประกอบด้วยอาจารย์ผู้สอน 30 คน ผู้เรียน 312 คน และผู้ใช้มหาบัณฑิต 210 คน การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณโดยใช้สถิติค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ยและค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน และวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis)

สรุปผลการวิจัย

ผลจากการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการจัดส่งแบบสอบถามให้ผู้ประสานงานของแต่ละศูนย์เป็นผู้รวบรวม (ยกเว้นกลุ่มอาจารย์ผู้สอนที่จัดส่งแบบสอบถามให้โดยตรง) รวมระยะเวลา 1 เดือน ได้แบบสอบถามกลับมาทั้งสิ้น 375 ชุด จากอาจารย์ผู้สอน 14 ชุด ผู้เรียน 218 ชุด และผู้ใช้มหาบัณฑิต 143 ชุด คิดเป็นร้อยละ 67.94 ของจำนวนประชากรทั้งหมดผลการประเมินสรุปได้ดังนี้

ผลการประเมินการใช้หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสหวิทยาการเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น

1. ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม

1.1 กลุ่มอาจารย์ผู้สอน พบว่าร้อยละ 78.6 เป็นอาจารย์พิเศษ ร้อยละ 64.3 เป็นเพศชาย และร้อยละ 85.8 มีอายุ 50 ปีขึ้นไป มีระดับการศึกษาปริญญาเอก ร้อยละ 64.3 ตำแหน่งทางวิชาการระหว่างอาจารย์กับรองศาสตราจารย์พอ ๆ กัน ร้อยละ 35.7 รองลงมาตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ ร้อยละ 21.4 ด้านประสบการณ์การสอน พบว่า มากที่สุด 42 ปี น้อยที่สุด 2 ปี เฉลี่ย 25.86 ปี สำหรับรายวิชาที่เคยสอนส่วนมากจะสอน วิชาวิจัยและพัฒนาชุมชน ส่วนรายวิชาที่เหลือจะสอนพอ ๆ กัน คือรายวิชาละ 4 คน

1.2 กลุ่มผู้เรียน พบว่าร้อยละ 37.6 มีสถานภาพกำลังศึกษาภาคเรียนสุดท้าย และร้อยละ 62.4 เป็นผู้สำเร็จการศึกษาแล้ว เป็นเพศชายมากกว่าเพศหญิงเล็กน้อย ร้อยละ 51.8 และ 48.2 ส่วนใหญ่มีอายุ 40 – 49 ปี ร้อยละ 43.1 รองลงมาอายุระหว่าง 50 – 59 ปี ร้อยละ 27.5 และร้อยละ 18.8 อายุ 30 – 39 ปี ตามลำดับ แต่ที่น่าสนใจคือมีคนอายุน้อย ไม่เกิน 30 ปี และอายุมาก 60 ปีขึ้นไป มาเรียนด้วยแม้จะไม่มากก็ตาม ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนมากจะเป็นผู้ที่เรียนในศูนย์การเรียนรู้จังหวัดตราดและศูนย์การเรียนรู้จังหวัดนครศรีธรรมราช ร้อยละ 28.4 และส่วนใหญ่ร้อยละ 57.8 มีอาชีพรับราชการ รองลงมา ร้อยละ 23.8 ธุรกิจส่วนตัว สำหรับจุดมุ่งหมายที่เข้ามาเรียนในหลักสูตรนี้ พบว่าร้อยละ 53.8 เพราะมีความสนใจ รองลงมา ร้อยละ 14.1 เพราะเป็นที่ต้องการของหน่วยงานที่ตนเองประจำอยู่และตนเองมีความถนัด

1.3 กลุ่มผู้ใช้มหัพัตถิต พบว่าร้อยละ 64.3 เป็นเพศชายมีอายุ 50 – 59 ปี และ 40 – 49 ปีจำนวนใกล้เคียงกัน ร้อยละ 47.6 กับ 36.4 และร้อยละ 51.0 มีระดับการศึกษาปริญญาโท รองลงมา ร้อยละ 41.3 ระดับปริญญาตรี เป็นหัวหน้าในหน่วยงานราชการร้อยละ 51.0 รองลงมาเป็นภาคเอกชน รัฐวิสาหกิจ ตามลำดับ และร้อยละ 25.8 เป็นผู้ใช้มหัพัตถิตจากศูนย์ฯจังหวัดนครราชสีมา รองลงมาจากศูนย์ฯจังหวัดตราด ร้อยละ 22.4 และศูนย์ฯจังหวัดนครศรีธรรมราช ร้อยละ 19.6 ตามลำดับ

2. ความคิดเห็นที่มีต่อหลักสูตร

2.1 ความคิดเห็นของผู้สอน พบว่าผู้สอนมีความคิดเห็นในภาพรวม ทั้ง 4 ด้าน อยู่ในระดับมาก ($\mu = 3.91$) และรายด้านอยู่ในระดับมากทุกด้านเช่นเดียวกัน เรียงลำดับจากค่าเฉลี่ยสูงสุด ด้านผลผลิต ด้านบริบท ด้านกระบวนการ และด้านปัจจัยนำเข้า ตามลำดับ เมื่อพิจารณาแต่ละด้านพบว่า

ด้านผลผลิต (Product) ผู้สอนมีความคิดเห็นต่อ คุณลักษณะของมหัพัตถิต มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมากที่สุด 3 อันดับแรก ได้แก่ 1) สามารถปรับตัวให้เข้ากับเพื่อนร่วมงานและผู้อื่นได้ 2) มีสัมมาคารวะและมีทัศนคติที่ดีต่อสาขาวิชา 3) มีมนุษยสัมพันธ์กับเพื่อนร่วมงาน และสามารถใช้ความรู้และประสบการณ์จากสาขาวิชาฯ ประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติงานได้ ส่วนคุณลักษณะที่มีค่าเฉลี่ยต่ำสุด 3 อันดับสุดท้าย ได้แก่ 1) ความกระตือรือร้นใฝ่รู้และพัฒนาตนเองอยู่เสมอ 2) ความมีระเบียบวินัยในการปฏิบัติงานตามหน้าที่ 3) ความรับผิดชอบต่อตนเองและหน้าที่ รวมทั้งการมีทัศนคติที่ดีต่อมหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร

ด้านบริบท (Context) ผู้สอนมีความคิดเห็นเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมของหลักสูตรอยู่ในระดับมากที่สุด 3 อันดับแรก ได้แก่ 1) หลักสูตรฯ สอดคล้องกับ พ.ร.บ. มหาวิทยาลัยราชภัฏ 2)

หลักสูตรเน้นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น และสอดคล้องกับนโยบายและมาตรฐานการศึกษาของชาติ 3) หลักสูตรเน้นความเป็นบูรณาการ

สำหรับวัตถุประสงค์ของหลักสูตรฯ เนื้อหาของหลักสูตรฯ และโครงสร้างของหลักสูตรฯ ปรากฏว่าอยู่ในระดับมากทั้ง 3 ประเด็น

วัตถุประสงค์ของหลักสูตรฯ นั้น ผู้สอนเห็นว่า 1) หลักสูตรต้องการให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจในหลักการทางสหวิทยาการเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น 2) ต้องการให้มีคุณธรรม จริยธรรม รักท้องถิ่นและภาคภูมิใจในความเป็นไทย และ 3) ต้องการให้มีภาวะผู้นำมีความสามารถในการบริหารพัฒนาท้องถิ่นให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืน

เนื้อหาของหลักสูตรฯ ผู้สอนเห็นว่า 1) เนื้อหาสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของหลักสูตรฯ 2) เนื้อหาสอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น และมีความหลากหลายเน้นบูรณาการเชื่อมโยงกับศาสตร์สาขาวิชาต่าง ๆ และ 3) เนื้อหาที่มีความยากง่ายเหมาะสมกับพื้นฐานความรู้ของผู้เรียน

โครงสร้างของหลักสูตรฯ ผู้สอนเห็นว่า 1) จำนวน 36 หน่วยกิต ตลอดหลักสูตรมีความเหมาะสม 2) 24 หน่วยกิตของหมวดวิชาเฉพาะ และ 3) 9 หน่วยกิตของหมวดวิชาสัมพันธ์เหมาะสม ตามลำดับ แต่ 3 หน่วยกิตสำหรับการค้นคว้าอิสระเห็นด้วยอยู่ในระดับปานกลาง โดยให้ข้อเสนอแนะว่าควรเพิ่มเป็น 6 หน่วยกิต

ด้านกระบวนการ (Process) ผู้สอนมีความคิดเห็นต่อการจัดการเรียนการสอน โดยรวมอยู่ในระดับมาก ($\mu = 3.82$) แต่เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่าข้อที่มีค่าเฉลี่ยระดับมากที่สุด 3 อันดับแรก ได้แก่ 1) ผู้สอนมีการชี้แจงคำอธิบายรายวิชาและวัตถุประสงค์ของการเรียนก่อนเข้าสู่เนื้อหา และเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน 2) ผู้สอนจัดกิจกรรมการเรียนการสอนโดยเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญและ 3) ผู้สอนมีการชี้แจงเงื่อนไขในกิจกรรมการเรียนการสอน มีการประยุกต์เนื้อหาเพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำไปใช้ในการปฏิบัติงานจริง และเน้นให้ผู้เรียนได้คิดวิเคราะห์และกล้าแสดงออก สำหรับข้อที่มีค่าเฉลี่ยต่ำสุด 2 อันดับสุดท้าย ได้แก่ 1) ความเพียงพอ และความทันสมัยของเอกสารประกอบการเรียนการสอน และ 2) มีการประยุกต์สื่อในท้องถิ่นมาใช้ในการเรียนการสอน

การวัดและการประเมินผลการเรียน ผู้สอนมีความคิดเห็นอยู่ในระดับมากที่สุด ได้แก่ 1) ผู้สอนมีการชี้แจงวัตถุประสงค์การเรียน วิธีการประเมินผลและเกณฑ์การประเมินผลการเรียน สำหรับระดับมาก ได้แก่ 1) ผู้สอนมีการประเมินผลการเรียนรู้ครอบคลุมพฤติกรรมทั้ง 4 ด้าน (ความรู้ ทักษะคุณธรรมและจรรยาบรรณทางวิชาการ) และ 2) ผู้สอนให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมประเมินผลการสอนของผู้สอน แต่ข้อที่มีค่าเฉลี่ยต่ำสุด ได้แก่ 1) การแจ้งผลการเรียนให้ผู้เรียน

ทราบตามกำหนดเวลาเพื่อการปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่อง และ 2) มีการประเมินผลก่อนเรียนและหลังเรียน ตามลำดับ

ด้านปัจจัยนำเข้า (Input) ผู้สอนมีความคิดเห็นต่อความพร้อมของผู้เรียน อยู่ในระดับมากที่สุดเพียง 1 เรื่อง คือ ผู้เรียนมีความหลากหลายทั้งวัยวุฒิและคุณวุฒิเหมาะสมกับสาขาวิชา ส่วนอันดับ 2 และ 3 อยู่ในระดับมากได้แก่ 1) ผู้เรียนมีความภาคภูมิใจต่อการเรียนสาขาวิชานี้ 2) ผู้เรียนมีความรู้พื้นฐานเหมาะสมต่อการเรียนสาขาวิชานี้ และ 3) มีความพร้อมในด้านการเรียนทั้งทางร่างกายและจิตใจ ส่วนความใฝ่รู้ ใฝ่เรียนและชอบแสวงหาความรู้เพิ่มเติมด้วยตนเองมีค่าเฉลี่ยอยู่ในอันดับสุดท้ายและอยู่ในระดับปานกลาง

ความพร้อมด้านสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ ผู้สอนมีความคิดเห็นอยู่ในระดับมากที่สุดเพียง 1 เรื่อง คือ มีชุมชนเพียงพอที่เป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับการฝึกปฏิบัติเพื่อเสริมความรู้และทักษะ อันดับ 2 อยู่ในระดับมาก ได้แก่ สถานที่เรียนมีบรรยากาศที่ดีเหมาะสมกับการเรียนรู้ ส่วนที่เหลืออยู่ในระดับปานกลาง ซึ่ง 2 อันดับสุดท้าย ได้แก่ 1) ความเพียงพอของหนังสือ ตำราและเอกสารประกอบการเรียนการสอน และ 2) ความสะดวกรวดเร็วในการติดต่อประสานงานกับโครงการบัณฑิตศึกษา ตามลำดับ

2.2 ความคิดเห็นของผู้เรียน

ผู้เรียนมีความคิดเห็นต่อหลักสูตรฯ ในภาพรวมทั้ง 4 ด้านอยู่ในระดับมากที่สุด ($\mu = 4.22$) แต่เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านพบว่า มี 2 ด้านที่มีค่าเฉลี่ยระดับมากที่สุดและมีค่าเฉลี่ยเท่ากัน ได้แก่ ด้านบริบท และด้านผลผลิต ส่วนอีก 2 ด้านอยู่ในระดับมาก ได้แก่ ด้านกระบวนการและด้านปัจจัยนำเข้า ตามลำดับ เมื่อพิจารณาแต่ละด้าน พบว่า

ด้านบริบท (Context) องค์ประกอบที่มีค่าเฉลี่ยระดับมากที่สุด

อันดับที่ 1 สภาพแวดล้อมของหลักสูตร ซึ่งผู้เรียนมีความเห็นว่า 1) หลักสูตรเน้นเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงและเน้นความเป็นบูรณาการ 2) สนองความต้องการของท้องถิ่น และ 3) สอดคล้องกับนโยบายการศึกษาของชาติและสอดคล้องกับ พ.ร.บ. ของมหาวิทยาลัยราชภัฏ

อันดับที่ 2 วัตถุประสงค์ของหลักสูตร ผู้เรียนมีความเห็นว่า 1) หลักสูตรฯ ต้องการให้ผู้เรียนมีความรู้ ความเข้าใจในหลักการทางสหวิทยาการเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น 2) ต้องการให้มีทักษะในการค้นคว้าวิจัยและสร้างองค์ความรู้ใหม่ทางด้านสหวิทยาการเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น 3) ให้มีภาวะผู้นำและมีความสามารถในการบริหารงานพัฒนาท้องถิ่นให้เข้มแข็งและยั่งยืน และ 4) ต้องการให้เป็นผู้นำทางวิชาการนำความรู้ไปกำหนดแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมกับสังคมไทย

อันดับที่ 3 เนื้อหาของหลักสูตรฯ ผู้เรียนมีความเห็นว่า 1) เนื้อหาของหลักสูตรฯ สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น เวลาที่กำหนดให้เรียนมีความเหมาะสม 2) เนื้อหา

สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของหลักสูตรฯ และมีความหลากหลาย 3) เน้นบูรณาการเชื่อมโยงกับศาสตร์สาขาวิชาต่าง ๆ และสอดคล้องกับความต้องการและพื้นฐานความรู้ของผู้เรียน

อันดับที่ 4 โครงสร้างของหลักสูตรฯ ผู้เรียนมีความเห็นว่า 36 หน่วยกิตตลอดหลักสูตรฯ มีความเหมาะสม การค้นคว้าอิสระ 3 หน่วยกิตมีความเหมาะสม หมวดวิชาเฉพาะด้าน 24 หน่วยกิตมีความเหมาะสม ตามลำดับ

ด้านผลผลิต (Product) ผู้เรียนมีความคิดเห็นในประเด็นคุณลักษณะของมหบัณฑิต อยู่ในระดับมากที่สุด ($\mu = 4.22$) เพราะผู้เรียนเห็นว่า 1) ความรู้และประสบการณ์ที่ได้จากสาขาวิชาสหวิทยาการเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นสามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวันและใช้ในการปฏิบัติงานได้ และ 2) สามารถปรับตัวให้เข้ากับเพื่อนร่วมงานและผู้อื่นได้

ด้านปัจจัยนำเข้า (Input) องค์ประกอบที่มีค่าเฉลี่ยระดับมากที่สุด

อันดับที่ 1 ความพร้อมของผู้สอน โดย 3 อันดับแรกที่ผู้เรียนให้ความเห็น ได้แก่ 1) ผู้สอนมีบุคลิกภาพเหมาะสมที่จะเป็นผู้สอน 2) ผู้สอนมีความรับผิดชอบต่อนหน้าที่การสอน และ 3) ผู้สอนมีความรู้ ความสามารถและเชี่ยวชาญในวิชาที่สอน ส่วนที่ผู้เรียนเห็นว่าอยู่ในระดับมาก และมีค่าเฉลี่ยต่ำสุด 3 อันดับสุดท้าย ได้แก่ 1) มีการใช้เทคโนโลยี / โสตทัศนูปกรณ์มาช่วยสอน 2) การให้คำปรึกษาของผู้สอนนอกเหนือจากในห้องเรียน และ 3) การปลูกฝังทัศนคติที่ดีต่อมหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร ตามลำดับ

อันดับที่ 2 ความพร้อมด้านสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ ความคิดเห็นทุกเรื่องอยู่ในระดับมาก 3 อันดับแรกที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด ได้แก่ 1) มีชุมชนเพียงพอที่เป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับฝึกปฏิบัติ เพื่อเสริมความรู้และทักษะ 2) ความสะดวกรวดเร็วในการติดต่อประสานงานกับผู้อำนวยการศูนย์การเรียนรู้ และ 3) การมีอุปกรณ์การเรียนการสอนที่สอดคล้องกับเนื้อหาและจุดประสงค์ของรายวิชา สำหรับประเด็นที่มีค่าเฉลี่ยต่ำสุด 3 อันดับสุดท้าย ได้แก่ 1) ความสะดวกรวดเร็วในการติดต่อกับโครงการบัณฑิตศึกษา 2) การมีอาคารสถานที่สำหรับการเรียนการสอนอยู่ในสภาพที่เหมาะสม และ 3) การมีหนังสือ ตำรา เอกสารประกอบการเรียนการสอนและการจัดสภาพแวดล้อมให้กับผู้เรียนได้อย่างเหมาะสม ตามลำดับ

ด้านกระบวนการ (Process) องค์ประกอบมีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมากที่สุด 2 ด้าน

ด้านการจัดการเรียนการสอน เรื่องที่ผู้เรียนมีความคิดเห็นมีค่าเฉลี่ยสูงสุด 3 อันดับแรก ได้แก่ 1) เน้นให้ผู้เรียนได้คิดวิเคราะห์และกล้าแสดงออก 2) มีการประยุกต์เนื้อหาให้ผู้เรียนสามารถนำไปใช้ในการปฏิบัติจริง และ 3) เปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ส่วนประเด็นที่มีค่าเฉลี่ยต่ำสุด 3 อันดับ ได้แก่ 1) ความเพียงพอและความทันสมัยของเอกสารประกอบการเรียนการสอน 2) กิจกรรมการเรียนการสอนเหมาะสมกับสภาพแวดล้อม

และความสามารถของผู้เรียน และ 3) การประยุกต์สื่อในท้องถิ่นมาใช้ในการเรียนการสอนตามลำดับ

การวัดและการประเมินผลการเรียนรู้ 3 อันดับแรกที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด ได้แก่ 1) มีการชี้แจงวัตถุประสงค์การเรียน วิธีการประเมินผลและเกณฑ์การประเมินผลการเรียน 2) มีวิธีการวัดและประเมินผลที่หลากหลายและครอบคลุมพฤติกรรมการเรียนครบทุกด้าน และ 3) ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมในการประเมินผลการเรียนการสอน และมีการประเมินผลก่อนเรียนและหลังเรียน ส่วนประเด็นที่มีค่าเฉลี่ยต่ำสุด 2 อันดับสุดท้าย ได้แก่ 1) ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการประเมินผลการเรียน และ 2) การแจ้งผลการเรียนให้ผู้เรียนทราบตามกำหนดเพื่อการปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่อง

2.3 ความคิดเห็นของผู้ใช้มหัพัต

ผู้ใช้มหัพัตสาขาวิชาสหวิทยาการเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มีความคิดเห็นต่อหลักสูตรฯ ในด้านคุณลักษณะของมหัพัตในภาพรวมและรายชื่ออยู่ในระดับมากที่สุด ($\mu = 4.32$) คุณลักษณะที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด 3 อันดับแรก ได้แก่ 1) การมีมนุษยสัมพันธ์กับเพื่อนร่วมงาน 2) มีสัมมาคารวะสามารถปรับตัวเข้ากับเพื่อนร่วมงานและผู้อื่นได้ และ 3) มีคุณธรรม จริยธรรมและจรรยาบรรณในการประกอบอาชีพ ส่วนคุณลักษณะที่มีค่าเฉลี่ย 3 อันดับท้ายแต่ยังอยู่ในระดับมากที่สุด ได้แก่ 1) การมีความสามารถในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าในการปฏิบัติงาน 2) การมีทัศนคติต่อสาขาวิชาสหวิทยาการเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น และ 3) ความมีระเบียบวินัยในการปฏิบัติงานตามหน้าที่

ผลการศึกษาแนวทางในการพัฒนาและปรับปรุงการจัดการเรียนการสอนหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสหวิทยาการเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น

1. ความคิดเห็นและข้อเสนอแนะที่มีต่อการปรับปรุงหลักสูตร

1.1 ผู้สอนมีความคิดเห็นและข้อเสนอแนะ ดังนี้

1) ควรมีการคัดเลือกผู้เรียนที่มีความพร้อมทั้งด้านวิทยุติและสุขภาพ เป็นผู้ที่ใฝ่รู้ ตั้งใจจริง ร่วมกิจกรรมการเรียนการสอน เรียนเพื่อต้องการความรู้ไปใช้ในการพัฒนาท้องถิ่น

2) ผู้สอนต้องบูรณาการการสอนเชิงทฤษฎีเข้ากับการปฏิบัติจริง เน้นการนำไปใช้ประโยชน์ในครอบครัวและชุมชน กรณีผู้สอนใหม่ควรมีการประชุมสัมมนา วางแผนการสอนร่วมกัน และมีการทดสอบผู้เรียนเป็นระยะ ๆ ระหว่างการเรียนการสอน

3) สำหรับวิชาที่เคยสอน เนื้อหาโดยรวมยังเป็นการถ่ายทอดเนื้อหาเป็นหลัก ควรออกแบบให้มีการศึกษาชุมชน และสร้างกระบวนการคิดวิเคราะห์ให้มากขึ้น เน้นให้นำไปปฏิบัติได้จริง ควรจัดให้มีการเรียนการสอน 15 – 16 สัปดาห์ และควรเพิ่มหน่วยกิตรายวิชาการค้นคว้าอิสระ

จาก 3 เป็น 6 หน่วยกิต รายวิชาสัมมนาเป็นวิชาที่สำคัญเพราะทำให้ผู้เรียนรู้จักการทำงานร่วมกัน รู้จักบทบาทของตนเอง และเป็นการฝึกกระบวนการสืบค้นข้อมูล

4) โครงสร้างและรายวิชาในหลักสูตรฯ คืออยู่แล้ว ทั้งโครงสร้างและรายวิชาเพราะตอบสนองความต้องการของท้องถิ่น ควรปรับรายละเอียดคำอธิบายรายวิชาที่มีความซ้ำซ้อนหรือใกล้เคียงกันเข้าด้วยกัน ควรเพิ่มรายวิชาที่ผู้เรียนสามารถนำไปใช้ได้จริง และศูนย์ฯควรมีเอกสารวัสดุอุปกรณ์โสตทัศนูปกรณ์ให้พร้อม (ไม่ควรเป็นหน้าที่ของผู้สอน)

1.2 ผู้เรียนมีความคิดเห็นและข้อเสนอแนะ ดังนี้

1) ควรมีโอกาสสร้างเสริมความคุ้นเคยระหว่างผู้เรียนเพราะผู้เรียนมีความหลากหลาย ทั้งอาชีพ อายุ ความรู้และประสบการณ์ ควรมีการประชาสัมพันธ์หลักสูตรฯ ให้รู้จักอย่างกว้างขวาง เพื่อเพิ่มจำนวนผู้เรียน ควรมีการคัดเลือกผู้เรียนด้วยการสัมภาษณ์ และควรเน้นผู้เรียนที่ผ่านประสบการณ์ชีวิต (ทำงานแล้ว) เพราะมีประสบการณ์ แต่ก็ไม่ได้ปิดกั้นปริญญาตรีสาขาอื่นเพราะมีประโยชน์กับท้องถิ่น ผู้เรียนที่ทำงานแล้วเรียนวันเสาร์ – อาทิตย์ มีความเหมาะสม ควรเน้นการประเมินผลการเรียนตามศักยภาพของผู้เรียน หลังจากเรียนจบแล้วควรมีการติดตามผล

2) ผู้สอนมีความรู้ความสามารถและประสบการณ์มาก มีอุดมการณ์มีความตั้งใจ มีความเมตตา รักศิษย์ทุกคน ถ่ายทอดความรู้ได้อย่างดีเยี่ยม เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้แสดงความคิดเห็นอย่างอิสระ ปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมให้แก่ศิษย์ แต่มีเวลาสอนจำกัด (ควรมีเวลาสอนมากกว่าที่ผ่านมา) ควรเน้นการสอนจากการปฏิบัติจริง เน้นวิธีคิด สอนให้คิดเป็น โดยเฉพาะกระบวนการคิดในการดำเนินชีวิตและสร้างสรรค์นวัตกรรมใหม่ ๆ ควรหาบุคลากรในท้องถิ่นที่ประสบความสำเร็จ / ครุภูมิปัญญามาเป็นวิทยากรเสริมผู้สอน และควรเพิ่มช่องทางการประสานงานระหว่างผู้เรียนกับผู้สอนนอกห้องเรียน (นอกเวลาสอน)

3) หลักสูตรฯดีและทันสมัยอยู่แล้ว ควรขยายผลโดยผลักดันให้มีการเรียนการสอนในท้องถิ่นให้มากที่สุด เนื้อหาวิชาที่มีความเหมาะสมหากจะปรับปรุงควรเพิ่มวิชาที่เกี่ยวกับการพัฒนาท้องถิ่นให้มากขึ้น เช่น วิชาการพัฒนาด้านการเกษตร ฯลฯ ควรเพิ่มความเข้มข้นในวิชาสถิติเพื่อนำความรู้ไปใช้ในการทำค้นคว้าอิสระ (Individual Study) และสามารถถ่ายทอดให้กับผู้อื่นได้ด้วยความมั่นใจยิ่งขึ้น ควรมีตำรา เอกสารประกอบการเรียนการสอนให้มากขึ้น ควรมีการกำหนดการบริหารงานของแต่ละศูนย์ฯให้ชัดเจนและน่าเชื่อถือ มหาวิทยาลัยควรขยายโอกาสโดยเปิดสอนหลักสูตรฯนี้ตามศูนย์ฯต่างจังหวัดต่อไปและเพิ่มมากขึ้นในลักษณะ Short Course เพราะเป็นการศึกษาตามอัธยาศัย เพื่อเปิดโอกาสให้คนต่างจังหวัดได้เรียนเพราะไม่มีโอกาสเดินทางไปเรียนในกรุงเทพฯ

อนึ่ง ในประเด็นผู้เรียนนี้ ได้มีการสอบถามข้อมูลเพิ่มเติมจากผู้สำเร็จการศึกษาที่เข้ามาขอรับปริญญา พบประเด็นที่น่าสนใจซึ่งมีประโยชน์ต่อการปรับปรุงหลักสูตรฯ สรุปได้ ดังนี้

1) ร้อยละ 100 ของผู้สำเร็จการศึกษา เป็นผู้ที่ทำงานแล้วส่วนใหญ่ทำในหน่วยงานราชการ เอกชนและธุรกิจส่วนตัว ตามลำดับ ร้อยละ 60 ได้ปฏิบัติงานตรงตามสาขาที่เรียน ร้อยละ 100 เห็นว่าทั้งหน่วยงานและเพื่อนร่วมงานยอมรับในความรู้ความสามารถ ร้อยละ 60 ไม่ได้นำวุฒิไปปรับตำแหน่งเพราะหน่วยงานมีหลักเกณฑ์อยู่แล้ว และร้อยละ 80 ไม่ได้นำไปปรับเงินเดือนเพราะเงินเดือนเต็มขั้นแล้ว สำหรับประเด็นการนำผลการวิจัยไปใช้ พบว่าร้อยละ 100 ได้นำผลการวิจัยไปประยุกต์ใช้ในลักษณะที่หลากหลาย ตามลักษณะงานของแต่ละคน เช่น งานเฝ้าระวังป้องกันควบคุมโรคแบบมีส่วนร่วม นำไปใช้สนับสนุนวิสาหกิจชุมชน พัฒนาศูนย์วัฒนธรรมไทยสายใยชุมชน บริษัทนำข้อมูลไปนำเสนอต่อลูกค้า นำไปใช้ในการวิเคราะห์การทำงานของผู้ได้บังคับบัญชา และที่สำคัญการทำค้นคว้าอิสระทำให้ได้ปรับวุฒิภาวะทางอารมณ์ ความอดทน และการเข้าถึงชุมชน

2) ข้อเสนอแนะที่มีต่อการปรับปรุงหลักสูตรฯ ต้องการให้มหาวิทยาลัยเปิดสอนหลักสูตรฯนี้ในต่างจังหวัด เพราะมีประโยชน์กับท้องถิ่น และทำให้คนในท้องถิ่นตื่นตัวกันมาก

1.3 ผู้ใช้หม่าบัณฑิตมีความคิดเห็นและข้อเสนอแนะ ดังนี้

1) ก่อนตัดสินใจเรียน ผู้เรียนควรศึกษาหลักสูตรฯให้ถ่องแท้เสียก่อนว่าสามารถนำไปใช้กับตัวเองและครอบครัวได้อย่างไร ผู้เรียนควรตระหนักในภาระหน้าที่โดยยึดระเบียบวินัย ผู้ที่จะมาเรียนควรจบปริญญาตรีด้านการพัฒนาท้องถิ่นหรือพัฒนาชุมชน เมื่อสำเร็จแล้วควรนำความรู้ไปใช้ได้จริง และต้องหาความรู้เพิ่มเติมอยู่ตลอดเวลา

2) ที่ผ่านมาผู้สอนเป็นผู้ที่มีกัลยาณมิตรต่อนักศึกษา เป็นกันเอง เมื่อมีปัญหาดูแลอย่างดี อนาคตควรหาผู้สอนที่มีความรู้และประสบการณ์ด้านการสอนให้มากขึ้น ผู้สอนควรหลากหลายสาขาวิชาและต้องมีความเข้าใจหลักสูตรฯอย่างแท้จริง ควรถ่ายทอดความรู้ให้เห็นเป็นรูปธรรมและสามารถนำไปปฏิบัติได้

3) หลักสูตรฯนี้เป็นหลักสูตรที่ดีมา เหมาะสมกับผู้เรียนและท้องถิ่น (ผู้เรียนไม่เครียดและได้ประโยชน์จากการเรียนหลักสูตรฯนี้) ควรเน้นการปฏิบัติจริงในท้องถิ่น ควรเน้นระเบียบกติกาสังคมแทรกบ้าง เพื่อให้ผู้เรียนได้รู้จักข้อบังคับ กติกาสังคมมากขึ้น

อภิปรายผล

ผลจากการประเมินหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสหวิทยาการเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ครั้งนี้ มีประเด็นที่น่าสนใจนำมาอภิปรายเชื่อมโยงกับเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ในประเด็นความสอดคล้องหรือไม่สอดคล้องกับบริบทของหลักสูตร ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ต่อการคงไว้หรือเพื่อการปรับปรุงและพัฒนา ประเด็นที่น่าสนใจนำมาอภิปรายมี ดังนี้

1. ประเด็นการบรรลุวัตถุประสงค์ของหลักสูตรฯ ซึ่งเป็นประเด็นที่ผู้บริหารหลักสูตรฯ และผู้ที่เกี่ยวข้องต้องการทราบผลจากการประเมินผลครั้งนี้ ทำให้ทราบว่าทั้ง 3 ฝ่าย (ผู้สอน ผู้เรียน และผู้ใช้) มีความคิดเห็นที่สอดคล้องกันและเห็นด้วยในระดับมากถึงมากที่สุด กล่าวคือมีความเห็นว่าผู้สำเร็จการศึกษามีความรู้ความเข้าใจในหลักการทางสหวิทยาการเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น สามารถนำความรู้จากแนวคิดทฤษฎีไปใช้ในการพัฒนาท้องถิ่นได้ นอกจากนี้ยังมีความเป็นผู้นำที่มีคุณธรรมจริยธรรม และมีทักษะในการศึกษาวิจัยและสามารถนำผลจากการวิจัยไปใช้ประโยชน์ในการปฏิบัติงานได้ เป็นผู้มีสัมมาคารวะปรับตัวเข้ากับเพื่อนร่วมงานและบุคคลอื่นได้ รวมทั้งได้รับการยอมรับในความรู้ความสามารถในการปฏิบัติงานอยู่ในระดับมากกว่าหน่วยงานและเพื่อนร่วมงาน คุณลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับคุณลักษณะที่พึงประสงค์ระดับบัณฑิตศึกษาและปรัชญาของมหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครที่ต้องการ “สร้างคนดี มีปัญญา เพื่อพัฒนาท้องถิ่น”

2. ประเด็นสภาวะการมีงานทำของผู้สำเร็จการศึกษา ในประเด็นนี้พบว่า ผู้สำเร็จการศึกษาส่วนใหญ่ร้อยละ 70 เป็นผู้ที่มีการทำงานอยู่แล้ว ซึ่งส่วนใหญ่ทำงานในหน่วยงานภาครัฐ รองลงมาภาคเอกชนและธุรกิจส่วนตัว ตามลำดับ ร้อยละ 80 ไม่ได้รับการปรับเงินเดือนและร้อยละ 60 ไม่ได้รับการปรับตำแหน่ง จึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจว่าเมื่อไม่ได้นำไปปรับทั้งเงินและตำแหน่งแล้วมาเรียนด้วยจุดประสงค์ใด? จากการประเมินผลครั้งนี้ทำให้ทราบว่าร้อยละ 53.8 มาเรียนเพราะมีความสนใจ รองลงมาร้อยละ 14.1 ที่มาเรียนเพราะเป็นที่ต้องการของหน่วยงานที่ตนเองทำงานประจำอยู่ และร้อยละ 12.2 เพราะตนเองมีความถนัดในเรื่องของการพัฒนาท้องถิ่นอยู่แล้ว จึงอาจสรุปได้ว่าการเรียนหลักสูตรฯ นี้ผู้เรียนต้องการนำความรู้ไปใช้ในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น พัฒนาตนเองและครอบครัว หากเปิดดำเนินการต่อไปจะเป็นการขยายโอกาสให้ผู้เรียนในท้องถิ่นได้มีโอกาสเรียนเพิ่มมากขึ้น โดยไม่ต้องเดินทางไปเรียนที่ส่วนกลาง (กรุงเทพมหานคร) โดยไม่ต้องกังวลกับสภาวะการไม่มีงานทำแต่ควรคำนึงถึงคุณภาพของผู้สำเร็จการศึกษาคือสำคัญ

3. ประเด็นความสอดคล้องของหลักสูตรฯ ซึ่งเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ทั้งผู้สอนและผู้เรียนได้สะท้อนความคิดเห็นที่สอดคล้องกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นสภาพแวดล้อมของหลักสูตรฯ เพราะเห็นว่าหลักสูตรฯ สาขาวิชาสหวิทยาการเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นมีความเหมาะสม สอดคล้อง

กับ พ.ร.บ.มหาวิทยาลัยราชภัฏที่ประกาศใช้ในปี พ.ศ.2547 ที่กล่าวถึง “...เป็นสถาบันอุดมศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น...เชิดชูภูมิปัญญาของท้องถิ่น...” สอดคล้องกับนโยบายและมาตรฐานการศึกษาของชาติ เป็นหลักสูตรฯที่เน้นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง เน้นความเป็นบูรณาการและสนองความต้องการของท้องถิ่น หากมีการผลักดันให้มีการจัดการเรียนการสอนต่อไปในท้องถิ่นนอกจากตอบสนองพันธกิจในมาตรา 8 พ.ร.บ.มหาวิทยาลัยราชภัฏแล้วยังตอบยุทธศาสตร์ “บริการเป็นเยี่ยม” (ยุทธศาสตร์ที่ 3) ของมหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครในเป้าประสงค์ที่ 2 (การเข้าถึงท้องถิ่น) เกี่ยวกับกลยุทธ์ “สร้างความเข้มแข็งของชุมชนและเพิ่มมูลค่าทางวัฒนธรรมบนพื้นฐานด้านคุณภาพชีวิต เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น”

4. ประเด็นการจัดการเรียนการสอนและการประเมินผลการเรียน ประเด็นการจัดการเรียนการสอนที่ผู้สอนและผู้เรียนมีความคิดเห็นสอดคล้องและอยู่ในระดับมากที่สุด ได้แก่ การเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน เน้นให้ผู้เรียนได้คิดวิเคราะห์และกล้าแสดงออก มีการประยุกต์เนื้อหาให้ผู้เรียนสามารถนำไปใช้ได้จริง จัดกิจกรรมสอดคล้องกับเนื้อหาและวัตถุประสงค์ของรายวิชา เน้นการบูรณาการองค์ความรู้ที่หลากหลายและเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ รวมทั้งมีการสอดแทรกปลูกฝังการมีวินัย คุณธรรมจริยธรรมและจรรยาบรรณทางวิชาการ สำหรับประเด็นที่ควรได้รับการปรับปรุงแก้ไข ได้แก่ ความเพียงพอและทันสมัยของเอกสารประกอบการเรียนการสอน รวมทั้งการประยุกต์สื่อในท้องถิ่นมาใช้ในการเรียนการสอน

สำหรับประเด็นการวัดและประเมินผลการเรียนที่ผู้สอนมีความคิดเห็นสอดคล้องกันและอยู่ในระดับมากที่สุดถึงมากที่สุด ได้แก่ มีการชี้แจงวัตถุประสงค์การเรียนรู้ วิธีการและเกณฑ์ประเมินผลการเรียน การประเมินผลครอบคลุมพฤติกรรมทุกด้าน (ด้านความรู้ ทักษะ คุณธรรมและด้านจรรยาบรรณทางวิชาการ) และมีวิธีการวัดและประเมินผลที่หลากหลาย และที่สำคัญผู้เรียนได้มีส่วนร่วมในการประเมินผลการสอนของผู้สอน สำหรับประเด็นการแจ้งผลการเรียนให้ผู้เรียนทราบตามกำหนดเวลาเพื่อการปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องและการประเมินผลก่อนและหลังเรียน ควรจัดให้มีการปรับปรุงแก้ไข

5. ประเด็นความพร้อมของผู้เรียน / ผู้สอนและด้านสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ ประเด็นความพร้อมของผู้เรียน ประเด็นนี้ผู้สอนมีความคิดเห็นอยู่ในระดับมากที่สุด ได้แก่ ผู้เรียนมีความหลากหลายทั้งวัยวุฒิและคุณวุฒิเหมาะสมกับสาขาวิชาฯ ผู้เรียนมีความภาคภูมิใจต่อการเรียนสาขาวิชาสหวิทยาการเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ผู้เรียนมีความพร้อมด้านการเรียนทั้งทางร่างกาย และจิตใจ และมีพื้นฐานความรู้เหมาะสมที่เรียนสาขาวิชาฯนี้ ผู้เรียนเองได้สะท้อนความคิดเห็นที่มีต่อผู้สอนในระดับมากที่สุด ได้แก่ ผู้สอนมีบุคลิกภาพเหมาะสมที่เป็นผู้สอน มีความรับผิดชอบต่อการสอน มีความรู้ความสามารถและเชี่ยวชาญในวิชาที่สอน มีคุณธรรมจริยธรรมและวินัยเป็นตัวอย่างที่

ดีและรับฟังความคิดเห็นของผู้เรียน ส่วนประเด็นที่ควรมีการปรับปรุงแก้ไข ได้แก่ การนำเทคโนโลยีสารสนเทศที่สนับสนุนการมาช่วยสอน และการให้คำปรึกษาแก่ผู้เรียนนอกเหนือจากเรียนในห้องเรียน

สำหรับประเด็นความพร้อมด้านสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ ประเด็นนี้ผู้สอนและผู้เรียนมีความคิดเห็นสอดคล้องกันและอยู่ในระดับมากถึงมากที่สุด ได้แก่ ศูนย์การเรียนรู้แต่ละพื้นที่แต่ละจังหวัดมีชุมชนเพียงพอที่เป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับการฝึกปฏิบัติเพื่อเสริมความรู้และทักษะ สถานที่เรียนมีบรรยากาศที่มีความเหมาะสมกับการศึกษาเรียนรู้ การติดต่อประสานงานกับผู้อำนวยการศูนย์มีความสะดวกรวดเร็ว แต่ประเด็นความสะดวกรวดเร็วในการติดต่อประสานงานกับโครงการบัณฑิตศึกษา และความเพียงพอ ความทันสมัยของหนังสือตำราและเอกสารประกอบการเรียนการสอนควรมีการปรับปรุงแก้ไข

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะสำหรับการนำผลการวิจัยไปใช้

1.1 ประเด็นหลักสูตรฯ

1) หลักสูตรฯคืออยู่แล้ว เพราะมีความทันสมัย เน้นความเป็นบูรณาการ สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น สอดคล้องกับนโยบายและมาตรฐานการศึกษาของชาติ สอดคล้องกับ พ.ร.บ.มหาวิทยาลัยราชภัฏและสอดคล้องกับปรัชญามหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร โครงสร้างหลักสูตรและรายวิชาในหลักสูตรฯมีความเหมาะสม ฯลฯ ประเด็นที่ควรปรับปรุง ได้แก่ ควรเพิ่มหน่วยกิตรายวิชาการค้นคว้าอิสระ (Independent Study) จาก 3 หน่วยกิตเป็น 6 หน่วยกิต ควรเพิ่มรายวิชาด้านการพัฒนาท้องถิ่นให้มากขึ้น เช่น การพัฒนาด้านการเกษตร ฯลฯ เป็นต้น คำอธิบายบางรายวิชามีความซ้ำซ้อนหรือใกล้เคียงกันควรปรับเข้าด้วยกัน และควรเพิ่มรายวิชาที่ผู้เรียนสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้จริงในชีวิตประจำวัน

2) มหาวิทยาลัยควรเปิดสอนหลักสูตรฯสาขาวิชาสหวิทยาการเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นต่อไป โดยเฉพาะในต่างจังหวัดเพราะเป็นเรื่องของท้องถิ่น เรื่องของชุมชนและองค์ความรู้ต่าง ๆ ที่เป็นวัฒนธรรมเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิม เท่ากับเป็นการส่งเสริมความรู้ให้กับคนในท้องถิ่นให้มีโอกาสได้เรียนแล้ว ยังทำให้คนชุมชนท้องถิ่นหันกลับไปมองเห็นคุณค่าและเอาใจใส่ในการพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง มีความรู้สึกรัก ห่วงเห่นและมีความภาคภูมิใจ

1.2 ประเด็นการบริหารหลักสูตรฯ / การนำหลักสูตรฯไปใช้

1) **ด้านผู้เรียน** ควรมีการประชาสัมพันธ์หลักสูตรฯนี้ให้เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง เพื่อเพิ่มผู้เรียนให้มากขึ้น และการเปิดรับควรมีการคัดเลือกผู้เรียนด้วยการสัมภาษณ์จะได้ผู้เรียนที่มีความตั้งใจจริง ๆ ควรเป็นผู้เรียนที่มีความพร้อมด้านสุขภาพและวุฒิ (ทำงานแล้ว) เพราะมีข้อมูลและประสบการณ์มาประกอบการเรียน (แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน) และไม่ควรปิดกั้นผู้เรียนที่มาจากสาขาวิชาอื่นเพราะเป็นหลักสูตรฯที่มีประโยชน์กับท้องถิ่น หากไม่มีพื้นฐานความรู้สาขาวิชานี้มาก่อน ควรมีการจัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันให้มากขึ้น

2) **ด้านผู้สอน** ผู้สอนต้องบูรณาการการสอนเชิงทฤษฎีเข้ากับการปฏิบัติที่เป็นจริงให้มากขึ้น เน้นการนำไปใช้ประโยชน์ในครอบครัวและชุมชน กรณีผู้สอนใหม่ไม่เคยสอนรายวิชาในหลักสูตรฯนี้มาก่อน ควรมีการจัดสัมมนาแลกเปลี่ยนประสบการณ์และผลงานวิชาการระหว่างกัน ทุกภาคเรียน และเพื่อทำความเข้าใจในปรัชญาของหลักสูตรและเนื้อหาวิชาที่สอน การสอนควรให้กระบวนการคิด / วิเคราะห์และการนำไปใช้ มีกระบวนการสอนที่สร้างบรรยากาศการมีส่วนร่วมของผู้เรียน และควรหาบุคลากรในท้องถิ่นที่มีความรู้ความสามารถประสบความสำเร็จในวิชาชีพแต่ละด้านหรือกรณีปัญหาในพื้นที่มาเป็นวิทยากรเสริมผู้สอนหลักในแต่ละวิชา และให้ผู้เรียนได้ลงพื้นที่พบกับผู้ที่มีบทบาทในชุมชนจะช่วยให้ผู้เรียนเกิดแรงบันดาลใจนำไปใช้พัฒนาท้องถิ่นด้วยความเชื่อมั่น และควรมีการประยุกต์สื่อในท้องถิ่นมาใช้ในการเรียนการสอนให้มากขึ้น ควรมีการประเมินผลก่อนเรียนและหลังเรียน และควรแจ้งผลการเรียนให้ผู้เรียนทราบตามกำหนดเพื่อการปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่อง

3) **ด้านสภาพแวดล้อมการเรียนรู้** ควรมีหนังสือ ตำราและเอกสารประกอบการเรียนการสอนที่เพียงพอและมีความทันสมัย การติดต่อประสานงานกับ โครงการบัณฑิตศึกษา ควรมีความสะดวกและรวดเร็วมากขึ้น และสถานที่สำหรับการเรียนการสอนควรมีความเหมาะสมมากกว่าที่ผ่านมา

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ในพื้นที่ชุมชนท้องถิ่นใดที่ยังไม่มีการเรียนการสอนหลักสูตรฯสาขาวิชานี้ ก่อนเปิดการเรียนการสอนควร ได้มีการวิจัยเชิงสำรวจเพื่อทราบความต้องการของท้องถิ่นและผู้ที่มีความสนใจที่จะสมัครเรียนจริง ๆ

2.2 ในพื้นที่ชุมชนท้องถิ่นใดที่มีการเรียนการสอนและมีผู้สำเร็จการศึกษาแล้ว ควรมีการวิจัยเพื่อทราบความคิดเห็นหรือความพึงพอใจของประชาชนในชุมชนที่มีต่อคุณลักษณะของผู้สำเร็จการศึกษา รวมทั้งความรู้ความสามารถในการปฏิบัติงานเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นที่เข้มแข็งและยั่งยืน

2.3 ควรมีการวิจัยเชิงสำรวจความต้องการของตลาดแรงงานและปัญหาสังคมอย่างต่อเนื่อง และติดตามผลการปฏิบัติงานของผู้สำเร็จการศึกษาที่ปฏิบัติงานอยู่ในหน่วยงานต่าง ๆ เป็นระยะ ๆ จากผู้บังคับบัญชา เพื่อนร่วมงานและตัวของผู้สำเร็จการศึกษาเอง

2.4 ควรมีการวิจัยประเมินผลหลักสูตรฯนี้หลังจากนำไปใช้แล้วทุก ๆ 5 ปี เพื่อนำมาปรับปรุงให้สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนท้องถิ่นที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาและสร้างความพึงพอใจให้กับผู้ใช้มหาวิทยาลัยและประชาชนในชุมชนท้องถิ่น